

МІЖНАРОДНА ЮРИСДИКЦІЯ В ЦИВІЛЬНИХ ТА КОМЕРЦІЙНИХ СПОРАХ

Мельниченко Оксана Вікторівна,

кандидатка юридичних наук,

доцентка кафедри міжнародного та приватного права

Київського університету права Національної академії наук України

Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1217-1950>

*У статті досліджуються проблеми визначення міжнародної підсудності у цивільних і комерційних справах з іноземним елементом у контексті сучасної судової практики України. Проаналізовано співвідношення понять юрисдикції, предметної та територіальної підсудності як складових процесуальної юрисдикції, а також їх вплив на ефективність судового провадження. Особливу увагу приділено застосуванню правил *lis pendens* та *lis alibi pendens*, механізмам запобігання *forum shopping*, а також підставам для відмови у відкритті провадження чи залишення позову без розгляду.*

Розглянуто положення Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та Закону України «Про міжнародне приватне право» щодо паралельних проваджень, визнання та виконання іноземних судових рішень, а також процесуальні наслідки порушення правил територіальної юрисдикції. Досліджено судову практику судів першої інстанції, апеляційне провадження та касаційне провадження у справах з іноземним елементом. Встановлено, що найбільша кількість процесуальних порушень пов'язана з неправильним визначенням підсудності саме на початковій стадії судового провадження, транскордонні правовідносини.

Водночас аналіз касаційної практики свідчить про відсутність системних зловживань правом на касаційне оскарження у справах цієї категорії та про належне виконання апеляційними судами своїх функцій щодо перевірки законності й обґрунтованості судових рішень. Обґрунтовано, що правильне визначення міжнародної підсудності є гарантією забезпечення права на справедливий суд, процесуальної економії та правової визначеності у транскордонних правовідносинах. Термін «транскордонні правовідносини» на сьогодні не традиційний для української доктрини, але з огляду на розвиток цивільного та міжнародного приватного права, на сучасні процеси уніфікації і гармонізації законодавства його вживання неминуче і обґрунтоване.

Ключові слова: процесуальна юрисдикція, цивільне і господарське судочинство, апеляційне провадження, касаційне провадження, касаційний суд, майно, іноземний елемент, визнання та виконання іноземних судових рішень, рішення судів першої інстанції.

© Мельниченко О. В., 2026

Ця стаття є відкритою для доступу та поширюється на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0. (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0. (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

INTERNATIONAL JURISDICTION IN CIVIL AND COMMERCIAL CASES

Melnychenko Oksana Victorivna,

PhD in Law,

Associate Professor, Department of International and
Private Law, Kyiv University of Law of NAS of Ukraine
Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1217-1950>

*The article examines the problems of determining international jurisdiction in civil and commercial disputes involving a foreign element within the framework of contemporary Ukrainian judicial practice. It analyzes the correlation between the concepts of jurisdiction, subject-matter jurisdiction, and territorial jurisdiction as components of procedural jurisdiction, as well as their impact on the effectiveness of judicial proceedings. Particular attention is paid to the application of the doctrines of *lis pendens* and *lis alibi pendens*, mechanisms for preventing forum shopping, and the procedural grounds for refusal to initiate proceedings or for leaving a claim without consideration.*

The provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine, the Commercial Procedure Code of Ukraine, and the Law of Ukraine "On Private International Law" are examined in the context of parallel proceedings, recognition and enforcement of foreign judgments, and the procedural consequences of violations of territorial jurisdiction rules. The study also analyzes judicial practice at the court of first instance, appellate proceedings, and cassation proceedings in cases involving a foreign element. It is established that most procedural violations arise from incorrect determination of jurisdiction at the initial stage of judicial proceedings.

At the same time, the analysis of cassation practice demonstrates the absence of systemic abuse of the right to cassation appeal in international civil procedure and confirms the proper performance of appellate courts in reviewing the legality and validity of judicial decisions. The article substantiates that correct determination of international jurisdiction serves as a guarantee of the right to a fair trial, procedural economy, and legal certainty in cross-border legal relations.

Key words: *procedural jurisdiction, territorial jurisdiction, civil and commercial proceedings, appellate proceedings, cassation proceedings, cassation court, property, foreign element, recognition and enforcement of foreign judgments, court of first instance.*

Актуальність теми

Актуальність дослідження міжнародної підсудності у цивільних і комерційних справах з іноземним елементом зумовлена стрімким розвитком транскордонних приватноправових відносин, глобалізацією економічної діяльності, цифровізацією обігу активів та мобільністю фізичних і юридичних осіб. Розширення кола суб'єктів і об'єктів правовідносин, зокрема у сфері цифрових активів та нових форм підприємницької діяльності, об'єктивно підвищує кількість спорів, що підлягають розгляду судами різних держав.

Належне визначення предметної та територіальної юрисдикції безпосередньо впливає на реалізацію права на справедливий суд, процесуальну економію та правову визначеність. Порушення правил підсудності має наслідком скасування судових рішень в апеляційному або касаційному провадженні, що спричиняє затягування розгляду справ і додаткові процесуальні витрати. Особливої ваги набувають проблеми паралельних проваджень (*lis pendens*, *lis alibi pendens*), *forum shopping*, а також питання визнання та виконання іноземних судових рішень.

З огляду на набуття Україною зобов'язань у сфері міжнародного співробітництва щодо виконання судових рішень та гармонізацію процесуального законодавства з європейськими стандартами, комплексний аналіз судової практики першої, апеляційної та касаційної інстанцій у справах з іноземним елементом є своєчасним і науково значущим.

Стан дослідження

Питання юрисдикції держав, міжнародної підсудності та процесуальних механізмів запобігання паралельним провадженням традиційно розглядаються у науці міжнародного приватного права та цивільного процесу. У науковій доктрині сформовано підходи до розуміння юрисдикції як прояву державного суверенітету та як сукупності повноважень судів щодо розгляду спорів.

Разом з тим більшість наукових досліджень зосереджується переважно на колізійно-правових аспектах або на загальнотеоретичних питаннях міжнародної юрисдикції. Менш дослідженим залишається комплексний аналіз практики застосування норм процесуального законодавства України щодо відмови у відкритті провадження, залишення позову без розгляду

у зв'язку з наявністю паралельних проваджень чи рішень іноземних судів, а також аналіз відповідних процесуальних рішень у межах апеляційного та касаційного провадження.

Недостатньо систематизованими є висновки щодо ефективності функціонування механізмів *lis pendens* та їх впливу на стабільність судової практики. Відсутній також ґрунтовний аналіз касаційної практики у справах цієї категорії з точки зору можливих зловживань процесуальними правами.

Подібні проблеми розглядали такі науковці, як: Г. Ахмач, І. Ашихмін, В. Грушко, К. Гузе, О. Попов, О. Рожнов, Г. Цірат та ін.

Мета статті

Метою статті є комплексний аналіз теоретичних і практичних проблем визначення міжнародної підсудності у цивільних і комерційних справах з іноземним елементом, дослідження механізмів запобігання паралельним провадженням та оцінка ефективності застосування норм процесуального законодавства України судами першої, апеляційної та касаційної інстанцій.

Виклад основного матеріалу

«Поняття «юрисдикція» належить до обох категорій: національного (територіального) та міжнародного (екстериторіального) права. Хоча термін «юрисдикція» широко використовується в доктрині та в національній і міжнародній юридичній практиці, його поняття в науці міжнародного права трактується досить розпливчато, зокрема, як діяльність держави, що полягає в застосуванні права до правових спорів і прийнятті правових актів щодо них, як прояв державного суверенітету, як прояв державної влади, її обсягу та меж, а також як однієї з найбільш суперечливих сфер міжнародного права, що стосується застосування національного права держави, трактується по-різному. При цьому юрисдикція зазвичай ототожнюється науковцями із судовою процедурою або правосуддям. Екстериторіальна юрисдикція держави як така, а також тому, що вона впливає з міжнародної правосуб'єктності держави, зберігається навіть у межах території іншої держави, відповідно до певних міжнародних звичаїв та угод» (Грушко, 2023).

Отже не спірні відносини можна легко врегулювати у договірному порядку за допомогою диспозитивного, координаційного та інших методів. Але у вище наведеній цитаті сказано, що поняття юрисдикції у науці міжнародного права трактується як діяльність держави, що полягає в застосуванні права до правових спорів і прийнятті правових актів щодо них. За виникнення спірних правовідносин, національних і транскордонних, виникає потреба державного регулювання шляхом створення правових норм, ліцензування, контролю, оподаткування, застосування судових та альтернативних способів розв'язання спорів, тощо. Саме судова практика визнається джерелом права у країнах загального права та стає все важливішим компонентом

правового регулювання у країнах сучасної континентальної правової сім'ї.

Отже, поняття юрисдикції використовується у національному і міжнародному значенні. Але все одно ці значення перетинаються. Юрисдикція держав, у міжнародному значенні, залежить від розвитку національної юрисдикції.

«Судові засоби вирішення спорів між державами є важливими інструментами сприяння миру та взаємовигідному співробітництву» (Грушко, 2023). Ймовірно йдеться про міжнародні судові установи, на кшталт ЄСПЛ. Або ж і про міжнародну співпрацю по виконанню судових рішень, доручень тощо. «Питання юрисдикції не може розглядатися поза контекстом правових систем окремих держав та міжнародного права» (Грушко, 2023). Особливо тісно пов'язані питання юрисдикції держав і судової практики у транскордонних правовідносинах щодо нових цивільно-правових об'єктів, правові режими яких перебувають у процесі формування та ще й на міждержавному рівні у тому числі (Мельниченко & Немчанінов, 2026). Це стосується, наприклад, крипто активів, цифрової інформації. У зв'язку з рухом капіталу, осіб у міжнародних приватно-правових відносинах транскордонні правовідносини охоплюють все ширше коло суб'єктів, об'єктів та юридичних фактів, чимало з яких стають причиною судових розглядів.

Юрисдикція судів означає сукупність повноважень судів по розгляду різного роду спорів, зокрема комерційних та цивільних. Цивільна юрисдикція покриває захист прав фізичних осіб, житлові, сімейні, трудові, земельні та інші спори, а комерційна – розгляд спорів між підприємцями, корпоративних спорів, банкрутство, виконання договорів, де сторонами є юридичні особи, тощо. Правильно визначена «підвідомчість і підсудність» таких справ з іноземним елементом впливає на справедливий суд, уникнення тяганини, скасування рішень, повернення позову, колізії юрисдикцій.

Під предметною юрисдикцією (підвідомчістю) мається на увазі компетенція вирішення справ у порядку цивільного судочинства чи господарського чи адміністративного чи то кримінального судочинства.

Під територіальною юрисдикцією (підсудністю) розуміється територіальна компетенція конкретного суду.

Обидві категорії відносяться до процесуальної юрисдикції.

«Порушення судами правил територіальної юрисдикції має наслідком обов'язкове скасування судових рішень з направленням справи на новий розгляд (стаття 378, пункт 6 частини першої статті 411 ЦПК України)» (Цивільний процесуальний кодекс України, 2004). «Положення частини першої статті 27, частини першої статті 28 ЦПК України імперативно встановлюють, що визначення територіальної юрисдикції (підсудності) здійснюється з урахуванням

zareєстрованого місця проживання або перебування фізичної особи – сторони у справі, якщо інше не передбачено законом. Зазначена вимога процесуального закону унеможлиблює зловживання процесуальними правами при визначенні підсудності» (Цивільний процесуальний кодекс України, 2004).

Законодавство України вимагає обов'язкову реєстрацію місця проживання чи перебування для українців. Що не можна сказати про інші держави. Але деякі країни не вимагають обов'язкової реєстрації місця проживання чи перебування. Наприклад, Великобританія, Канада, США. У даному випадку можливе зловживання. Місце проживання чи перебування, наприклад, може відрізнятись на момент подання позову у свіжому рахунку за комунальні послуги та договорі оренди житла, що підтверджують його і вважаються достатнім доказом місця проживання чи перебування у цих країнах. А за *Lex fori* справа з відповідним іноземним елементом в Україні все одно розглядатиметься за правилами ЦПК України (Цивільний процесуальний кодекс України, 2004).

Для комерційних спорів проблемним у контексті процесуальної юрисдикції у справах з іноземним елементом є питання *lis pendens*.

«Forum shopping може застосовуватися в контексті багатоконтрактних судових спорів, наприклад, коли пункт про вибір форуму з одного контракту стверджується або вважається таким, що застосовується як вибір форуму до іншої пов'язаної угоди. Можливість звернення до forum shopping в таких випадках має принаймні подвійні можливості: вести більше ніж один судовий процес у декількох різних місцях (*lis pendens*), чи замість цього підтримувати один об'єднаний судовий процес, доступний для позивача на основі вибору – застереження в договорі про місце проведення розгляду спору. Потенційний відповідач, якому загрожує судовий процес в іноземній країні, може активно намагатися «завдати удару першим», відкриваючи провадження за межами цієї країни» (Ашихмін, 2023).

У 2023 р. набула чинності в Україні Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах (Гаазька конференція з міжнародного приватного права, 2019). Але вона стосується лише рішень, що набрали чинності.

Проти проблеми відкриття судових справ паралельно у різних країнах – Брюссельська конвенція про юрисдикцію та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах 1968 року. Але Україна не є учасницею цієї конвенції. Україна також не є учасницею Конвенції 1988 року про юрисдикцію та виконання рішень у цивільних і комерційних справах (ЄАВТ, 1988).

Проте діє правило *lis alibi pendens* у багатьох двосторонніх договорах України про правову допомогу. Україна підписала договори про правову допомогу з багатьма державами, але перелік таких договорів обмежений.

Закон України «Про міжнародне приватне право» (Про міжнародне приватне право, 2005), підтримуючи застосування правила *Lis pendens* затверджує положення про те, що «суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав», «суд залишає позов без розгляду, якщо після відкриття провадження у справі буде з'ясовано, що у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав».

ЦПК України (стаття 186) (Цивільний процесуальний кодекс України, 2004) підтримує позицію, викладену у Закону України «Про міжнародне приватне право».

Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо «є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами;

– у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

– є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим;

– є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав».

Стаття 275 ЦПК України (Цивільний процесуальний кодекс України, 2004) передбачає залишення позову без розгляду.

Звідси слідує, що на різних етапах судового провадження суд може відмовити у відкритті провадження у справі. Залежатиме від моменту з'ясування наявності паралельного провадження.

Відмова у відкритті провадження у справі передбачена ГПК України (Господарський процесуальний кодекс України, 1991), статтею 175 аналогічно до положень ЦПК України (Цивільний процесуальний кодекс України, 2004). Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо:

– є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами;

– у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

– є рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, прийняте в межах його компетенції в Україні щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого документа на примусове виконання такого рішення;

– є рішення суду іноземної держави або міжнародного комерційного арбітражу, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Приклади таких відмов та залишення цивільного позову без розгляду у першій інстанції (справи № 345/4022/24 та № 711/4756/22), у апеляційному провадженні (справи № 202/14267/23 та № 367/6794/23).

Приклади таких відмов та залишення господарського позову без розгляду у першій інстанції (справи № 910/14159/23 та № 904/3948/22), у апеляційному провадженні (справа № 824/19/25).

Суди України також відмовляють у розгляді цивільних та інших справ з іноземним елементом з інших підстав, зокрема у випадку іноземного громадянства, місця знаходження чи реєстрації за кордоном обох – позивача і відповідача, (справи № 642/3441/21 та № 904/966/25, наявності чи відсутності прерогаційної угоди між юридичними особами справа № 910/5674/23). По численних розглянутих при дослідженні теми наукової статті господарських провадженнях відмічено, що характерними є відмови у прийнятті позову до розгляду через не правильно обрану територіальну юрисдикцію.

Все це свідчить про добросовісність роботи українських судів з дотриманням букви закону. Відповідно свідомо виконуються правила процесуальної юрисдикції для уникнення проблем у цій сфері. Але відповідні випадки відмов, залишення справ без розгляду у судах не лише першої інстанції, а й при апеляційному провадженні свідчать про наявність окремих навмисно чи не навмисно прийнятих до розгляду справ з порушенням процесуального законодавства, що породжує перелічені проблеми у судочинстві по справах з іноземним елементом.

Важливо наголосити, що пошук справ з порушеннями законодавства на рівні касаційних проваджень показав відсутність справ з подібними проблемами. Можна зробити висновок про відсутність зловживань можливостями використання касації у міжнародному цивільному процесі розгляду справ та належне виконання апеляційними судами своїх повноважень у цій досліджуваній сфері.

Висновки

Проведене дослідження свідчить, що міжнародна підсудність у цивільних і комерційних справах з іноземним елементом є складним комплексним явищем, яке поєднує

матеріально-правові та процесуальні аспекти. Правильне визначення предметної та територіальної юрисдикції є ключовою передумовою законності судового провадження.

Судова практика підтверджує, що найбільша кількість процесуальних порушень виникає на стадії відкриття провадження у зв'язку з неправильним визначенням територіальної підсудності або ігноруванням наявності паралельного провадження за кордоном. Норми ЦПК України, ГПК України та Закону України «Про міжнародне приватне право» містять достатні правові механізми для запобігання *lis pendens* та *forum shopping*, однак їх застосування потребує високого рівня процесуальної дисципліни.

Аналіз апеляційного провадження свідчить про ефективність механізмів перегляду рішень щодо підсудності. Водночас відсутність значної кількості подібних справ у касаційному провадженні дозволяє зробити висновок про належне виконання апеляційними судами своїх контрольних функцій та відсутність системних зловживань правом на касаційне оскарження у справах з іноземним елементом.

Таким чином, удосконалення практики визначення міжнародної підсудності має відбуватися не стільки шляхом законодавчих змін, скільки через забезпечення єдності судової практики та підвищення якості первинної процесуальної перевірки позовних заяв.

Список використаних джерел

- Ашихмін, І. (2023). *Захист власності іноземного інвестора від експропріації* (Дисертація доктора філософії). Національний університет «Одеська юридична академія».
- Верховний Суд України (2024). Визначення територіальної юрисдикції (підсудності) здійснюється лише з урахуванням зареєстрованого місця проживання або перебування фізичної особи – ОП КЦС ВС.
- Гаазька конференція з міжнародного приватного права (2019). *Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах*.
- Господарський процесуальний кодекс України № 1798-XII (1991). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
- Грушко, В. (2023). Юрисдикція в міжнародному праві. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cb0a4c8a-cc9d-445c-b7a3-2f0e215f07f8/content>
- Закон України «Про міжнародне приватне право» № 2709-IV (2005). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
- Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах (2019). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-19#Text
- Мельниченко, О. & Немчанінов, П. (2026). Юрисдикція держав щодо криптоактивів

у транскордонних правовідносинах. *Актуальні проблеми держави і права*, 109, 159–167. <https://doi.org/10.32782/apdp.v109.2026.22>

Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV (2004). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

References

Ashykhmin, I. (2023). *Zakhyst vlasnosti inozemnoho investora vid ekspropriatsii*. [Protection of a foreign investor's property against expropriation]. (Dysertatsiia doktora filosofii). Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia» [in Ukrainian].

Verkhovnyi Sud Ukrainy (2024). *Vyznachennia terytorialnoi yurysdyksii (pidsudnosti) zdiisniuetsia lyshe z urakhuvanniam zareiestrovanoho misiatsia prozhyvannia abo перебування фізичної особи – OP KTsS VS*. [Territorial jurisdiction (competence) is determined solely on the basis of the month in which an individual is registered as residing or staying – Resolution of the Civil Chamber of the Supreme Court] [in Ukrainian].

Haazka konferentsiia z mizhnarodnoho pryvatnoho prava. [The Hague Conference on Private International Law] (2019). *Konventsiia pro vyznannia ta vykonannia inozemnykh sudovykh rishen u tsyvilnykh abo komertsiiynykh spravakh* [in Ukrainian].

Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. [Commercial Procedure Code of Ukraine]. № 1798-XII (1991). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].

Hrushko, V. (2023). *Yurysdyktsiia v mizhnarodnomu pravi*. [Jurisdiction in International Law]. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cb0a4c8a-cc9d-445c-b7a3-2f0e215f07f8/content> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro mizhnarodne pryvatne pravo». [Law of Ukraine “On Private International Law”]. № 2709-IV (2005). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> [in Ukrainian].

Konventsiia pro vyznannia ta vykonannia inozemnykh sudovykh rishen u tsyvilnykh abo komertsiiynykh spravakh. [Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Civil or Commercial Matters] (2019). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-19#Text [in Ukrainian].

Melnychenko, O. & Nemchaninov, P. (2026). *Yurysdyktsiia derzhav shchodo kryptoaktyviv u transkordonnykh pravovidnosynakh*. [State Jurisdiction Over Cryptoassets in Cross-Border Legal Relationships]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 109, 159–167. <https://doi.org/10.32782/apdp.v109.2026.22> [in Ukrainian].

Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. [Civil Procedure Code of Ukraine]. № 1618-IV (2004). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.04.2026